

Politolog Oskar Krejčí: Se Sovětským svazem...

- CZ24 News | 12. prosince 2023

ČESKO / SLOVENSKO: Politolog Oskar Krejčí se ve své glose zamýšlí nad českou a slovenskou státní ideou, nad její minulostí i její dnešní absencí.

Tento týden uplyne osmdesát let od podepsání [Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československem a Sovětským svazem](#). Je to zajímavá smlouva. Při pohledu přes prizma dnešních sporů lze připomenout, že mimo jiné obsahovala závazek smluvních stran vzájemného poválečného „respektování své nezávislosti a svrchovanosti, jakož i nevměšování do vnitřních věcí druhého státu“ (čl. 4; tím argumentoval Edvard Beneš při jednání s prezidentem Franklinem D. Rooseveltem během návštěvy USA). Je v ní ale i slib „neuzavíratí žádného spojení a neúčastnit se žádné koalice, namířené proti druhé Vysoké smluvní straně“ (čl. 5). Koho by tehdy napadlo, že tato smlouva bude jednou vykládána jako prvopočátek sovětské okupace Československa...

Geopolitické imaginace

Ve veřejnoprávním prostoru jsou dnes čtyři dekády budování byrokratického socialismu v Československu představovány jako něco vnuceného, jako náplava z východu, cizorodý prvek v českých dějinách. Pravdou je, že sovětské pojetí socialismu – zformované v zemi poničené dvěma světovými a jednou občanskou válkou, v zemi, která řešila základní úkoly industrializace – v řadě hledisek neodpovídalo české či slovenské politické kultuře. Na druhé straně politici, jako byl prezident Edvard Beneš, jehož jménem byla podepsána zmíněná smlouva, byli odchovanci národního obrození a měli k Rusku a sociálnímu státu poněkud jiný vztah než dnešní pražská vládnoucí vrstva. Století po revolučním roku 1848 měl Beneš k dispozici pouze tři geopolitické imaginace, ze kterých mohl při obhajobě českých národních zájmů vycházet: austroslavismus, panslovanství a vize národního státu.

- Austroslavismus

Tuto koncepci původně vypracoval František Palacký. Její základ obsahuje [Psaní do Frankfurtu](#) (1848). Podle ní nelze obhájit zájmy malého národa v době formování velkých říší silou samotného státu. Palacký se domníval, že císařské Rakousko může být ochráncem malých národů střední Evropy před ambicemi Německa ze západu a Ruska z východu. Proto „kdyby státu Rakouského nebylo již od dávna, musili bychom v interessu Evropy, ba humanity samé přičiniti se co nejdříve, aby se utvořil“. Aby se mohlo Rakousko stát ochráncem malých národů, muselo se ale podle Palackého federalizovat, vytvořit podmínky pro svébytný rozvoj všech národů.

- Panslovanství

Tato vize byla do ucelené geopolitické imaginace zformována v knize Ludvíka Štúra [Slovanstvo a svět budoucnosti](#) (dokončeno počátkem padesátých let, poprvé vydáno německy v roce 1867). Štúr v ní pracuje s třemi modely ochrany malých slovanských národů: slovanská federace (podle Štúra je tato vize nereálná, protože by vyžadovala republikánské zřízení, což bylo prý pro Rusy – tehdy jediný slovanský národ s vlastním státem – nepřijatelné); austroslavismus (chybná vize, protože Rakousko bylo vytvořeno k ovládnutí slovanských národů, ne na jejich ochranu); rusko-slovanská říše. Jediným, ovšem i podle Štúra málo pravděpodobným, řešením mělo být vytvoření rusko-slovanské říše, kde

všechny slovanské kmeny akceptují ruské vedení a přejdou k pravoslaví a přijmou ruštinu jako literární jazyk. Vždy tu ale také bylo Kollárovo „Voláš-li: Slavian! nechť se ti ozve člověk!“

- Národní stát

Nejdůkladnější rozpracování této vize je obsaženo v knize Tomáše G. Masaryka [Nová Evropa](#) s příznačným podtitulem *Stanovisko slovanské* (1918). Masaryk řešil problém zabezpečení existence malého národního státu pomocí spojeneckých dohod – zpočátku především orientací na Rusko, po tamních revolučních zmátcích představou spojení se slovanským Polskem a Jugoslávií, nakonec především zaměřením na spojení s Francií.

V době podpisu zmíněné československo-sovětské smlouvy žádná jiná geopolitická imaginace, která by chránila národní zájmy Česka a Slovenska, neexistovala. Vlastně byla tu ještě jedna, která však o zajištění národní suverenity neusilovala: česká varianta pangermánství. Samotné pangermánství mělo celou řadu větví – od oprávněného německého vlastenectví usilujícího o sjednocení Německa po šovinistický a rasistický nacismus. V české variantě se jednalo o koncepci, která tvrdila, že česká kultura není nic jiného, než odnož kultury německé. Tento faktor by měla prý zohlednit i politika. Jak psal novinář a politik Emanuel Vajtauer v knize *Český mythus* (1943), „v našich dějinách tedy zůstává jedna konstanta: a tou je skutečnost, že čím více je u nás Němců, tím lépe se českému národu daří“. A dodal, že „vždy je nám jako národu nejlépe, když jsme s Říší spojeni nejúžeji. Zato kdykoli prosazujeme svoje sklony pro »cara libertas« jako za válek husitských nebo v době bělohorské, klesáme z výše hospodářské i duchovní téměř na dno“. Dá se říci, že všechny tři výše zmíněné geopolitické imaginace usilující o zajištění národních zájmů vznikaly jako protiklad německého, ale i českého pangermánství.

Iluze modelování

Geopolitické imaginace jsou modely, kresby reality zjednodušené pomocí nějakého principu. Tento proces zjednodušení doprovází problém, který připomíná Heisenbergův princip neurčitosti: přesný popis aktuálního stavu znemožňuje zachytit dynamiku, vykreslit dynamiku znamená rozmazat obraz aktuálního stavu. Modely vznikající v době národního obrození se opíraly především o přirozené právo – ideu ztvárňující práva národů na sebeurčení až do úrovně, kdy zájem národa hájí vlastní stát. Tato myšlenka žije stále: je například v prvním článku jak *Mezinárodního paktu o občanských a politických právech*, tak i *Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech*, dokumentů přijatých Valným shromážděním OSN v roce 1966. Striktní dodržení tohoto principu by ovšem vyvolalo chaos: ve světě existuje zhruba 200 států a – podle některých propočtů – přibližně 300 národů; jen velmi málo států, například Maďarsko, Japonsko, Island či Dánsko, je rozloženo na území s jedním etnikem. Ovšem v době vzniku Československa nejen místní vlastenci, ale i mocnosti při rozebírání Rakousko-Uherska či Osmanské říše argumentovali především přirozeným právem.

Československo sice vznikalo na základě přirozeného práva, ale už v šedesátých letech 19. století čeští vlastenci při zdůvodňování suverenity používali argumenty z oblasti historického práva. Podle této vize je česká suverenity dána právní svébytností zemí Koruny české. Jenže: přirozeným právem lze zdůvodnit samostatný stát Čechů a Slováků, nikoliv však přítomnost velké německé a maďarské menšiny („Čechy jsou kotlina, kotel však, aby nebyl zničen, nemůže se rozdělit,“ argumentoval František Palacký proti myšlence rozdělení Čech na německou a českou část – což ovšem není argument z oblasti přirozeného práva, ale z oblasti strategie, jehož pravdivost ukázala Mnichovská dohoda); odvoláním se na dějiny lze zdůvodnit hranice Českých zemí a severu Slovenska, nikoliv však připojení Podkarpatské Rusi a charakter jižní hranice Slovenska, která původně vznikla jako výraz strategických zájmů mocností. Život, a to nejen ten politický, se vzpírá zjednodušujícím modelům.

Selhávání vizí

Z uvedených tří národních geopolitických imaginací pouze počátky austroslavismu obsahovaly prvky, které lze označit za protiruské. Palacký v *Psaní do Frankfurtu* ovšem zdůrazňoval, že jeho odpor vůči Rusku se nezakládá na tom, „že by byla tato monarchie ruská, ale že by byla univerzální“. Dnes by se asi řeklo, že odmítl přičlenění k Západu z důvodů národních a k Východu z důvodů „ideologických“. V jeho podání mělo federalizované Rakousko při ochraně zájmů malých národů balancovat mezi Německem a Ruskem. Na toto pojetí navazovala kniha slovenského politika a československého státníka Milana Hodži *Federace ve střední Evropě* (1942), napsaná v emigraci ještě před bitvou u Stalingradu: „Válečné události ve střední Evropě dávají za pravdu myšlence budoucí, pevně organizované spolupráce osmi států, které leží v těsné geografické blízkosti mezi Ruskem, Německem a Itálií.“ Tak zní první věta této knihy.

Jenže Palacký při pohledu na měnící se situaci u své úvodní představy neustrnul. Když uviděl, že svár s radikalizujícím se pangermánstvím nekončí na hranicích Rakouska či Rakousko-Uherska, ale pronikl dovnitř tohoto nefederalizovaného státu, označil výchozí pojetí za svoji největší chybu. V roce 1865 prohlásil: „Byli jsme před Rakouskem a budeme i po něm,“ – a odjel hledat spojence do Francie a Ruska. V Palackého *Doslovu (místo předmluvy) k Radhostu* (1872) je pak možné se dočíst, že jen největší nepřátelé se snaží, aby Čechevé „v neodvratném boji světovém mezi Germánstvem a Slovanstvem nemohli státi po straně přirozených příbuzných a obráncův svých“. Stále ale i pro něho platila slova Karla Havlíčka Borovského ze souboru statí *Slovan a Čech* (1846), „vlast naše není Slovanstvo, nýbrž jen Čechy, Morava, Slovensko, Slezsko“.

Panslovanská idea neslavila úspěch. Obecně platí, že všechny pan-ideje – nejen vše-slovanství, ale ani vše-germánství či vše-arabství a podobně – mají mnohem menší mobilizační politickou sílu než ideje národní. Jazyková hříčka, kterou použil Štúr, když označil Slovany za národ a Čechy, Slováky, Rusy, Poláky... za kmeny tohoto národa, nemohla problém vyřešit. Příklon k pravoslaví se nekonal, bouřlivý rozkvět české i slovenské literatury se za Štúrova života teprve přibližoval. Panslovanská orientace na Rusko navíc narážela na problém, že tamní vládnoucí dynastie Holstein-Gottorp-Romanovců se cítila povolána z boží vůle, nikoliv hlasem krve.

Stát bez ideje

Na první pohled se zdá, že Masarykova idea národního státu zemřela v září 1938 v Mnichově. Pohřbila ji tehdy dynamika mezinárodních vztahů, kolísavá mocenská rovnováha a s ní se měnící zájmy mocností. Jiná existence států, než je ta, kterou zaručuje mocenská rovnováha, zatím neexistuje – právo, které nelze vymáhat silou, je prázdnou proklamací. Nemohlo tomu ale být jinak? Příchod německého nacismu nebyl nevyhnutelný. Navíc jeho nenasytnost nepohltila jen československou státní ideu, ale mimo jiné i ideu polskou či francouzskou, o jejichž životaschopnosti není pochyb.

V roce 1943, kdy byla podpisována československo-sovětská smlouva o přátelství, řešil Edvard Beneš obdobný geopolitický hlavolam jako Tomáš G. Masaryk v roce 1918, kdy psal *Novou Evropu*. Změna mocenské rovnováhy v roce 1945 vedla k obnovení Československa, ale i k jeho zapojení do sovětského bloku. Zvrat po roce 1989 a po rozpadu Sovětského svazu pak vedl k rozdělení Československa, ale i Jugoslávie. Tři převážně slovanské vícenárodní státy tehdy přestaly existovat – ve dvou případech tuto přeměnu doprovodila geopolitická katastrofa v podobě války.

V pozoruhodné promluvě na letošní svatováclavské bohoslužbě [kardinál Dominik Duka](#) mimo jiné hovořil o promeškaných příležitostech v období pro roce 1989. Promeškané bylo i hledání svébytné geopolitické imaginace, vize česko-slovenského a později českého státu v nových podmínkách. Přizpůsobování se nové situaci ale probíhá. Především je patrné živelné hledání útočiště státu uvnitř

Evropské unie a NATO. To může připomínat Palackého vizi, ovšem se zásadním rozdílem: Palacký hledal domov pro malý národ, současná vládnoucí vrstva povětšinou uvažuje o malém státě, který vnímá více jako soukromé panství či ukořistěné léno než jako národní domovinu. Neujasněný koncept evroobčanství doprovázejí často nevybíravé útoky na jakýkoliv projev vlastenectví. Emotivní rusofobie – řadu let předcházející ruské intervenci na Ukrajině – a útoky na lidi s jinými než veřejnoprávními názory připomínají atmosféru druhé republiky. V horších variantách vyvolávají vzpomínky na Vajtauerovy úvahy o západoevropanství Čechů. V takovýchto souvislostech se národní obrození jeví jako zbytečná odbočka od proudu dějin, promeškaný čas. Na druhé straně je ale možné u nastupující generace intelektuálů zaznamenat rostoucí zájem o věcné diskuse týkající se povahy i možností naplnění národního a státního zájmu. Třeba není pozdě.

AUTOR: Oskar Krejčí

[ZDROJ](#)